

ОГЛЯДИ ДЖЕРЕЛ ТА ДОКУМЕНТАЛЬНІ НАРИСИ

УДК [930.2:94](477)"1917/1921"

Р. Я. ПИРІГ*

ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 РОКІВ: ОПУБЛІКОВАНІ ДОКУМЕНТИ І МАТЕРІАЛИ**

Висвітлюються тематичні інформаційні можливості такого важливого виду історичних джерел, як документальні публікації. Охарактеризовані основні масиви оприлюднених документів і матеріалів українських державних утворень радянського походження, а також археографічні напрацювання української діаспори.

Ключові слова: документи; матеріали; публікація; збірник; видання; акти; археографія.

Життєдіяльність українських державних утворень відображена насамперед у законодавчих та розпорядчих документах їх вищих органів. Найважливіші з них оперативно видавалися окремими випусками. Зокрема, це закони Центральної Ради про восьмигодинний робочий день, громадянство УНР, національно-персональну автономію, тимчасовий земельний закон та інші. Народне міністерство земельних прав видало спеціальний тематичний збірник законів, обіжників, розпоряджень¹. Міністерство внутрішніх справ також публікувало добірки розпоряджень уряду УНР², а на початку 1918р. видало брошуру “Про Центральну Раду і Раду Народних Міністрів”, до якої увійшли закони, інформаційні матеріали, біографічні відомості про членів УЦР³.

Аналогічна практика оприлюднення офіційних документів збереглася й в Українській Державі. Поряд з публікаціями у “Державному вістнику” найважливіші законодавчі акти виходили окремими випусками. Насамперед це закони про земельну реформу, продовольчу справу, оподаткування, громадянство, вибори органів місцевого самоврядування тощо. Добірки законів видавалися й у регіонах. Наймасштабніша з них була укладена у Харкові – “Извлечение законов из “Государственного вестника” объемом 264 с.⁴

* Пиріг Руслан Якович – доктор історичних наук, професор, головний науковий співробітник Інституту історії України НАН України.

** Продовження. Початок див. “Архіви України”. – 2011. – № 1. – С. 108–122; № 4. – С. 132–145.

Директорія УНР також практикувала видання окремих законів: про додаткове наділення землею козаків армії УНР, про державний податок, про єврейське громадське самоврядування та інші. Систематична публікація законодавчих актів УНР велася у “Вістнику державних законів”. Упродовж 1919 р. вийшло 9 випусків⁵.

Вже під час революції робилися спроби комплексного видання державних актових документів. Зокрема, відомий український діяч О. Саліковський у 1919 р. впорядкував збірник “Нова Україна: шлях нашої державності”, до якого увійшли універсали Центральної Ради, Конституція УНР, Грамота гетьмана П. Скоропадського та Закони про тимчасовий державний устрій України, Акт злуки, матеріали Трудового конгресу тощо⁶.

Цього ж року О. Андерсон видав книгу “Внешняя торговля Украины в 1918 году”. Майже половину її тексту складають основні міжнародні угоди УНР та Української Держави: мирний договір з державами Четверного союзу, додаткові угоди з Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією та Туреччиною, економічна угода з Центральними державами; законодавчі акти гетьманського уряду щодо реалізації торговельно-економічних угод⁷.

Державний секретаріат ЗУНР у грудні 1918 р. видав “Збірник законів, розпоряджень і обіжників”, до якого увійшли тимчасовий основний закон про самостійність українських земель колишньої Австро-Угорщини, тимчасову організацію судів, тимчасову адміністрацію, розпорядження, накази тощо. Після проголошення Акту злуки УНР і ЗУНР з кінця січня 1919 р. було налагоджено періодичне видання “Вістника державних законів і розпорядків Західної області Української Народної Республіки”. Державний секретаріат військових справ ЗУНР також видавав відомчий “Вістник”⁸.

У 1919 р. у Кам’янці-Подільському вийшла збірка документів у справі Галичини, до якої включені ноти делегації УНР до Мирної конференції у Парижі, листи Є. Петрушевича до Найвищої ради держав Антанти, до всіх народів світу та інші⁹.

У міжвоєнну добу ґрунтовних публікацій документів з історії ЗУНР не було. Промови делегатів першої сесії Всеукраїнської Національної Ради вийшли невеликою збіркою у 1921 р. Окремі матеріали про листопадові дні 1918 р. у Галичині публікував “Літопис Червоної Калини”¹⁰.

Лише у 1956 р. у додатку до книги С. Ярославина було вміщено низку документів, які відображали хід вирішення долі західноукраїнських земель на Паризькій мирній конференції. Видання добре ілюстроване, зокрема світлинами провідних політичних і військових діячів ЗУНР¹¹.

У кінці 1990-х рр. В. Сергійчук у журналі “Пам’ять століть” опублікував добірку важливих документів з історії початкового періоду

функціонування ЗУНР та об'єднавчого процесу з УНР (кінець 1918 – початок 1919 рр.)¹².

У 2001 р. був покладений початок реалізації масштабного публікаторського проекту у 5-ти томах “Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923”. До перших книг видання внесені документи Української Національної Ради, Державного секретаріату ЗУНР, резолюції народних віче на Буковині, Закарпатті, матеріали збройної боротьби проти польських військ, відомості про рух за об'єднання з УНР тощо¹³. На жаль, упродовж цього десятиліття завершити видання так й не вдалося.

У 1919–1920 рр. радянські центральні органи управління широко практикували видання галузевої нормативно-розпорядчої документації. Наркомати видавали збірники декретів, розпоряджень, інструкцій, наказів¹⁴. У 1920 р. Держвидав України випустив найповніше на той час зібрання постанов партійних та радянських органів з питань економічної політики. Вони стосувалися земельних відносин, націоналізації промисловості, споживчої кооперації, утворення комнезамів, лісового господарства тощо¹⁵. Видавалися також матеріали окремих всеукраїнських з'їздів та нарад: рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, комітетів незаможних селян та інших¹⁶. Широко була тиражована й Конституція УСРР (1919 р.)¹⁷, а матеріали і стенограми з'їздів рад були видані окремо¹⁸. У 1932 р. резолюції всеукраїнських з'їздів рад були вміщені у спеціальному збірнику, включаючи й I–IV всеукраїнські з'їзди рад (1917–1919 рр.)¹⁹. До десятиріччя встановлення радянської влади в Україні Центральним архівним управлінням був виданий невеликий збірник, до якого увійшли документи Народного секретаріату, Тимчасового робітничо-селянського уряду та ЦВК України за 1917–1918 рр.²⁰

У 1926 р. Г. Клунний упорядкував збірник документів, цільовим призначенням якого була публікація земельного законодавства “контрреволюційних” урядів доби революції в Україні. До неї увійшли найважливіші офіційні документи з земельного питання Центральної Ради, гетьманської держави, Директорії УНР, урядів Денікіна та Врангеля²¹. Слід відзначити, що й понині це найповніше тематичне зібрання документів нерадянського походження з аграрної історії доби Української революції, яке не втратило своєї джерелознавчої цінності.

Від початку 1930-х рр. працівники Укрцентрархіву починають активно виявляти та публікувати документи про німецько-австрійську окупацію, співпрацю УЦР та гетьманату П. Скоропадського з Центральними державами. Перша добірка цих матеріалів була вміщена в журналі “Архів Радянської України”²². У 1933 р. вони побачили світ у більш розширеному форматі – збірник “Німецько-австрійська окупація на Україні”. До нього увійшли фрагменти з протоколів засідань Центральної Ради та Ради Міністрів Української Держави, постанови, на-

кази, телеграми, повідомлення²³. Видання задумувалося як кількатомне. Проте вийшла лише перша книга. Про ідеологічне призначення цих публікацій свідчить ще одна добірка в архівному журналі, присвячена військовій співпраці УНР і Польщі у 1920 р.²⁴.

Особливо яскраво контрпропагандистське, викривальне спрямування документальних публікацій проявилось у масштабному археографічному проєкті “История гражданской войны в документах”. Особливої уваги заслуговують збірники “Крах германской оккупации на Украине (по документам оккупантов)” – 1936 р.; “Освободительная война украинского народа против немецких оккупантов” – 1938 р.; “Документы о разгроме германских оккупантов на Украине в 1918 году” – 1942 р.²⁵.

Поява цих тематичних видань була зумовлена серйозним ускладненням політичної ситуації в Європі, зокрема приходом до влади у Німеччині нацистів. Вже перший збірник цілком рельєфно окреслив політико-ідеологічні цілі: показати загарбницьку сутність німецького імперіалізму; висвітлити роль націоналістичних партій як “кривавих катів” українського народу і помічників окупантів у їх грабіжницькій справі; довести неминучість краху новітніх зазіхань імперіалістів.

В основу збірників покладені унікальні матеріали листування МЗС Німеччини і Австро-Угорщини зі своїми дипломатами і військовими в Україні, накази представників окупаційного командування, документи гетьманського уряду та місцевих адміністрацій. Останні два збірники мають спеціальні розділи, присвячені компартійному керівництву визвольною боротьбою українського народу проти німецьких окупантів. Не зважаючи на ідеологічну спрямованість цих видань, документи німецького та австрійського походження й нині не втратили своєї джерелознавчої, інформаційної значущості, потребують нового прочитання та осмислення.

У 1917–1920 рр. відбулися I–III з’їзди та IV і V конференції (на правах з’їздів) КП(б)У. Однак у цей час були видані лише матеріали I та II з’їздів²⁶. Потім вони були перевидані у 1920-х та наприкінці 1980-х – початку 1990-х рр.²⁷ Протоколи III з’їзду КП(б)У вперше були опубліковані лише 2002 р.²⁸ А матеріали IV та V конференцій КП(б)У й досі залишаються невиданими.

Крім того, Істпарт ЦК КП(б)У – Інститут історії партії при ЦК Компартії України здійснили кілька видань матеріалів з’їздів, конференцій та пленумів ЦК. У 1927 р. вийшов збірник “КП(б)У в резолюціях съездов и конференций”, до якого ввійшли документи за 1918–1926 рр. У 1958 р. було видано двотомник “Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з’їздів і конференцій”. До першого тому ввійшли документи 1918–1941 рр. У 1976 р. також вийшло два томи “Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з’їздів, конференцій і пленумів ЦК”, які завершуються матеріалами XXV з’їзду КП України

(лютий 1976 р.). Безперечно, ці видання були й залишаються важливим джерелом вивчення діяльності Компартії України. Однак їх наукова цінність суттєво знижується відсутністю будь-якого науково-довідкового супроводу (за винятком історичних довідок про з'їзди та конференції).

Серед публікаторських проектів Інституту історії партії виділяються два видання, підготовлені до 100-річчя від народження В. Леніна. Двотомник “В. І. Ленін про Україну”, складений на базі повного зібрання його творів. До нього увійшли фрагменти з книг, брошур, статей, у яких йдеться про Україну. Значне місце відведено листам, запискам, телеграмам Леніна до керівних партійних та радянських діячів України. Матеріали 1917–1922 рр. зосереджені у другій частині. На відміну від попередніх видань інституту це має досить ґрунтовні примітки²⁹.

Інший збірник “В. І. Ленін і український народ” є масштабним зібранням (1600 документів) листів і телеграм партійних організацій, робітничих, селянських, професійних, військових, молодіжних з'їздів і зібрань, окремих селян, робітників, червоноармійців до Леніна. Другу частину книги складають листи, телеграми, відгуки на смерть Леніна. Вони подані окремо по кожній з 9 губерній УСРР³⁰.

Першою ґрунтовною післявоєнною публікацією документів з історії Жовтневої революції став збірник “Победа Великой Октябрьской социалистической революции и установление советской власти на Украине”, виданий у 1951 р.³¹ До 40-річчя Жовтневої революції в УРСР була проведена широкомасштабна робота з виявлення та публікації документів з історії боротьби за радянську владу в Україні 1917–1920 рр. Зокрема вийшов тритомник “Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине”³².

За матеріалами партійних та державних архівів у 1957 р. були видані регіональні збірники документів про боротьбу за владу рад в окремих областях УРСР: Закарпатській, Запорізькій, Кіровоградській, Кримській, Полтавській, Сумській, Херсонській, Хмельницькій³³. У наступні роки вийшли збірники по Київській та Миколаївській (1962), Харківській (1973), Чернігівській (1975) областях³⁴.

Документи цих збірників значною мірою однотипні. Це резолюції повітових селянських, учительських, кооперативних та інших з'їздів, волосних, сільських сходів; постанови, звернення рад, військово-революційних, земельних комітетів; інформації про утворення та діяльність більшовицьких організацій; повідомлення про встановлення робітничого контролю, організацію бойових дружин, захоплення поміщицьких земель; матеріали про повстанський, партизанський та страйковий рух; публікації газет “Правда”, “Известия ВЦИК”, “Беднота”, регіональної більшовицької та радянської преси про події у відповідних місцевостях України. Чимало місця відведено матеріалам різних кампаній – “тиж-

нів”, “днів” продовольства, допомоги фронту, сім’ям червоноармійців, молоді Заходу тощо. Неодмінним атрибутом усіх збірників є документи “контрреволюційних” режимів – Центральної Ради, Гетьманату, Директорії УНР, німецької та австрійської військової адміністрації, білогвардійських урядів.

У 1967 р. архівісти і науковці УРСР підготували фундаментальний збірник документів і матеріалів “Гражданская война на Украине. 1918–1920” у 3-х томах, 4-х книгах. Це наймасштабніше видання джерел з історії України 1918–1920 рр. обсягом 3,2 тис. сторінок³⁵. Для його підготовки були використані фонди ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ЦДАЖР СРСР, ЦДАРА, архіву Інституту історії партії при ЦК Компартії України, ЦДАЖР УРСР, матеріали центральної та місцевої преси, законодавчі, розпорядчі акти радянських органів. Водночас для “викриття антинародного характеру діяльності українських буржуазних націоналістів” до збірника широко залучені – розпорядження, накази, донесення, звіти, повідомлення урядових установ УНР, гетьманських старост, командирів німецьких, австрійських, білогвардійських частин. Звичайно, переважна більшість документів це розпорядження і телеграми В. Леніна, ЦК РКП(б), РНК РСФРР, рішення з’їздів КП(б)У, резолюції, постанови, відозви більшовицьких, радянських та військових органів. Слід відзначити, що з археографічної точки зору це одне з найдосконаліших тогочасних видань. Збірник має загальну передмову, вступ до кожного тому, ґрунтовні примітки, іменний та географічний покажчики, перелік військових з’єднань, частин та установ тощо.

Після виходу цього збірника спеціальних археографічних проєктів, присвячених добі революції та громадянської війни в УРСР, майже не було. Виняток становлять збірники по Харківській і Миколаївській областях, підготовка яких затягнулася, і вийшли вони на початку 1970-х рр.

Подальший розвиток отримало створення тематичних, власне галузевих документальних збірників. Здебільшого вони мали регіональний характер і ширші хронологічні межі. У 1960–1980-х рр. вийшли збірники документів, присвячені культурному будівництву, міжнародній політиці, книжній справі, діяльності органів ВУЧК, перебудові сільського господарства на Кіровоградщині, промисловості на Харківщині та інші³⁶.

Проголошення незалежності України актуалізувало проблему ліквідації “білих плям” історії. Публікація документальних джерел стала іманентною потребою українського суспільства, неодмінною умовою забезпечення розвитку новітнього історіографічного процесу. Необхідність підготовки проєкту Основного Закону України також стимулювала звернення до інституційних актів доби українського державотворення 1917–1920 рр.

Універсали УЦР, Конституція УНР стали найчастіше публікованими документами періоду Української революції. Добровільне товариство книголюбів України вже у 1990 р. видало збірку “Чотири універсали”. Це було перше за роки радянської влади окреме видання важливих політичних документів національної історії. Текст універсалів був поданий за публікацією у “Відродженні нації” В. Винниченка³⁷.

У 1991 р. Інститут історії АН України започаткував серію “Історичні зошити”. Однією з перших праць стала публікація Д. Яневським маловідомих конституційних актів України 1917–1920 рр. До неї увійшли Конституція УНР, Закони про тимчасовий державний устрій України, Тимчасовий основний закон ЗУНР та інші³⁸. Більш повно ця тематична група документів подана у монографії цього ж автора “Політичні системи України 1917–1920 років”. Важливо, що сюди включені й документи УСРР³⁹.

Наступного року аналогічне видання зредагував правник Ю. Прилюк. Воно також містило конституційні акти Центральної Ради, Гетьманату, Директорії УНР та УСРР, коротку хроніку тогочасного державного будівництва, іменний покажчик та інші атрибути науково-документального видання⁴⁰.

Ґрунтовний збірник “Україна в ХХ столітті”, упорядкований під керівництвом А. Слюсаренка, охоплює період з 1900 по 1939 рр. Проте левову частину його складають документи доби Української революції. Поряд із відомими актовими документами вміщено чимало матеріалів із історії міжнародних відносин українських урядів⁴¹.

Інший збірник “Документи трагічної історії України (1917–1927 рр.)”, укладений П. Бачинським, понад половину документального складу присвячує подіям 1917–1920 рр. Характерною рисою є публікація матеріалів з радянського табору, які висвітлюють репресивну політику більшовиків в Україні⁴².

Завдяки копіткій праці українських істориків і архівістів вже у середині 1990-х років вдалося зробити справжній прорив у царині археографічної репрезентації подій і явищ Української революції, насамперед на інституціональному рівні. В 1996–1997 рр. був завершений масштабний видавничий проект “Українська Центральна Рада: документи і матеріали. У 2-х томах”. Це перше системне і найбільш повне оприлюднення джерел з історії УЦР. Очолюваний В. Верстюком колектив максимально використав інформаційні можливості ЦДАВО України, насамперед фондів 1115 – “Українська Центральна Рада” та 1063 – “Генеральний Секретаріат – Рада Міністрів”.

На жаль, незадовільне документування діяльності УЦР, подальші перипетії його архівації та зберігання створили чимало лакун у джерельній базі першого українського представницького органу. За цих умов упорядники широко залучали матеріали преси, зокрема таких ви-

дань, як “Вісти з Української Центральної Ради”, “Вістник Генерального Секретаріату УНР”, “Нова Рада”, “Робітничка газета”, “Народня воля”, “Киевская мысль” та інших.

Збірник у хронологічному порядку подає матеріали усіх дев’яти сесій УЦР, засідань Малої Ради, Генерального Секретаріату – Ради народних міністрів, універсали, закони, розпорядження, циркуляри, ноти, декларації, відозви, звернення тощо. Видання відзначається сучасним науково-довідковим апаратом, який має ґрунтовні примітки, коментарі, іменний покажчик з короткими біографічними довідками, список скорочень⁴³. Тематичним продовженням документальних публікацій доби УЦР став збірник “Український національно-визвольний рух. Березень–листопад 1917 року. Документи і матеріали”. Він органічно доповнює попередній двотомник змістовними матеріалами, які розкривають регіональний зріз українського національного руху, його вплив на політичні та соціальні прояви революції. Тут розміщені постанови селянських, військових, робітничих, кооперативних, земських, партійних з’їздів, резолюції рад депутатів, зібрань вояків-українців, листівки, телеграми. Важливим джерелом є й статті провідних діячів українського руху М. Грушевського, В. Винниченка, С. Єфремова, Д. Антоновича, С. Петлюри та інших. Прикметною рисою цього збірника є широке залучення вперше публікованих документів з центральних архівосховищ України, федеральних архівів Росії, низки державних архівів областей. Використані матеріали провінційної преси – приватної, громадської, земської, епархіальної⁴⁴.

У 2006 р. вийшов у світ фундаментальний збірник “Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. 1918–1920. Документи і матеріали”. До видання повністю увійшли журнали засідань Директорії УНР та журнали засідань Ради Народних Міністрів УНР з грудня 1918 по грудень 1920 рр. Подані в суто хронологічному порядку, вони містять документальну фіксацію питань порядку денного та прийнятих на підставі їх розгляду ухвал. Ці матеріали відображають увесь спектр діяльності керівних органів УНР в умовах надзвичайно складної внутрішньополітичної і міжнародної ситуації. Журнали засідань дозволяють персоніфікувати позиції та дії членів Директорії (С. Петлюра, П. Андрієвський, Ф. Швець, А. Макаренко) та вищих урядовців у налагодженні роботи державного апарату, розв’язанні нагальних питань політичного, військового, соціального характеру.

Другу частину видання складають офіційні документи Директорії та Уряду УНР: закони, постанови, накази, універсали, обіжники, відозви, телеграми тощо. Вони розкривають конкретні дії урядових інституцій по відновленню та утриманню влади, визначенню політичних союзників, забезпеченню діяльності Армії УНР тощо. Сукупний аналіз цих документів дозволяє відтворити складну картину перебігу завер-

шального етапу Української революції, з'ясувати причини її поразок і втрати національної державності⁴⁵.

Науковцями Інституту історії України підготовлений до друку збірник “Рада Міністрів Української Держави (квітень–грудень 1918 року). Документи і матеріали”. Він складається з двох частин. До першої увійшли журнали засідань уряду Малої Ради Міністрів, які розкривають політику гетьманату в економічній, соціальній, національно-культурній та міжнародній сферах. До другої частини увійшли гетьманські грамоти, урядові закони, розпорядження, накази, інструкції, інші нормативні документи. Цей збірник покликаний завершити публікацію матеріалів вищих органів влади усіх українських державних утворень доби національно-визвольних змагань 1917–1921 рр.⁴⁶

Досі найбільш представницькою публікацією документів періоду гетьманату Павла Скоропадського залишається збірник “Мирні переговори між Українською Державою та РСФРР 1918 року”. Вперше оприлюднені протоколи і стенограми пленарних засідань, текст прелімінарної міждержавної угоди, ноти, декларації, заяви, доповідні записки, проекти підготовлених документів тощо⁴⁷.

Збірник “Дипломатія УНР і Української Держави в документах і спогадах сучасників. У двох томах” містить досить змістовну документальну частину: урядові постанови про заснування українських дипломатичних місій, відомості про їх чисельний і персональний склад, обіжники МЗС, вірчі грамоти українських та іноземних дипломатів, доповідні записки, листування тощо. Важливо, що до книги увійшли автентичні документи з зарубіжних архівів⁴⁸. Однак відсутність науково-довідкового апарату суттєво знижує джерелознавчу цінність видання.

Недоліки, властиві вищезгаданому збірникові, значною мірою виправлені у фундаментальному виданні “Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені (1917–1924 рр.). Документи і матеріали” (– К., 2010). Книга має ґрунтовну наукову передмову, чітко окреслені принципи археографічного опрацювання, високофахові примітки. Оригінальні архівні документи органічно поєднуються з спогадами відомих державних діячів та дипломатів.

В окрему групу джерел можна виділити видання документів політичних партій доби Української революції. Вже з перших днів державної незалежності почалася їх публікація. В 1991 р. у Тернополі була укладена невелика збірка документів українських політичних партій початку ХХ ст. Наступного року подібна книга вийшла в Києві. Більш ґрунтовне видання побачило світ у 1993р. Ці книги містять програми і статuti провідних українських політичних партій: УСДРП, УПСР, УПСС, УПСФ, УДХП та інших. Подані також резолюції і постанови, заяви, звернення, меморандуми, короткі біографічні довідки лідерів партій⁴⁹.

Тематичний збірник “Національні відносини в Україні у ХХ ст.”, не дивлячись на широкий хронологічний діапазон, містить чверть докумен-

тів, які відображають складні процеси національно-культурного будівництва в добу Української революції. Це резолюції і постанови українських з'їздів, універсали УЦР, програмні документи політичних партій, конкретні заходи українських урядів у галузі культури та освіти⁵⁰.

Важливий документальний матеріал про ставлення провідних країн світу до відродження української державності у 1917–1921 рр. зібрав В. Сергійчук у книзі “Неусвідомлення України”. Переважна більшість документів – не публіковані раніше архівні матеріали українських та зарубіжних дипломатичних установ⁵¹.

З'явився збірник документів, присвячений такій специфічній сфері державної діяльності, як розвідка й контррозвідка в Україні 1917–1921 рр. Матеріали книги свідчать, що УНР доби Центральної Ради не вдалося налагодити цю службу. Гетьманська держава, спираючись на дореволюційні охоронні традиції та законодавство, створила потужну Державну варту, яка вела не тільки розвідувально-контррозвідувальну роботу, але й використовувалася як озброєна сила для репресій щодо противників гетьманського режиму. Директорія УНР намагалася налагодити спеціальні служби в апараті МВС та армії, але динамічні зміни військово-політичної ситуації суттєво знижували ефективність функціонування спецслужб⁵².

Останнім часом набуває поширення публікація історичних джерел у додатках до монографічних праць. Йдеться про сотні документів. Прикладом може служити книга П. Гай-Нижника “Фінансова політика уряду Української Держави Гетьмана П. Скоропадського (29 квітня – 14 грудня 1918 р.)”, у другій частині якої вміщено близько 360 документів. Вони почерпнуті з “Державного вістника” та фонду 1064 ЦДАВО України – “Рада Міністрів Української Держави”. Переважна більшість з них публікується вперше. Власне на цій фактологічній базі й побудований дослідницький сегмент книги⁵³.

Монографія “Полковник Петро Болбочан: трагедія українського державника” також аналогічна за структурою попередній. Половину її обсягу складають автентичні документи та матеріали, які проливають світло на досить заплутану справу про “державну зраду” полковника П. Болбочана, страченого за вироком військово-польового суду у 1919 р.⁵⁴ За таким же принципом побудована й монографія В. Лободаєва “Революційна стихія”, присвячена історії вільнокозацького руху 1917–1918 рр.⁵⁵

Українські зарубіжні дослідники, громадські організації, наукові інституції, видавничі спілки працювали над публікацією історичних джерел з історії Української революції. Найбільш вагомими археографічними проектами були здійснені у 1960–1980 рр. У 1964 р. К. Костів упорядкував і видав збірник “Конституційні акти відновленої Української держави 1917–1919 років і їхня політико-державна якість”. До книги включені основні акти різних форм української державності: універсали УЦР і

Конституція УНР; грамота П. Скоропадського і Закони про тимчасовий державний устрій; декларації і універсали, закони Директорії УНР. Частина документів оцінена з погляду правничої науки⁵⁶.

Цього ж року вийшов укладений Б. Кравцівим збірник документів і матеріалів “Вивід прав України”. Він містив документи Центральної Ради, Директорії УНР, Західно-Української Народної Республіки. Видання мало вступну статтю, довідкові матеріали та коментарі⁵⁷.

50-річчю Української революції було приурочено вихід двох збірників документів. Видавці Календаря-альманаха Українського Народного Союзу підготували книгу “Золоті роковини”, до якої увійшли найважливіші акти Центральної Ради, а також матеріали реакції на ці події українських громад в Росії⁵⁸.

У 1967р. під егідою Української вільної академії наук у США був виданий збірник документів “Велика Українська революція”, повністю присвячений добі Центральної Ради. Уклав матеріали колишній член УЦР, правник і публіцист Я. Зозуля. Половину обсягу складає хроніка подій від 23 лютого 1917 р. до 31 березня 1918 р. Вміщені універсали, закони Центральної Ради, постанови Генерального секретаріату, міжпартійні угоди. Важливою складовою збірника є списки членів УЦР, Малої Ради, делегованих від військового та робітничого з’їздів, національних меншин тощо⁵⁹.

Найбільш фундаментальна археографічна праця учених української діаспори вийшла в 1983 році – “Українська суспільно-політична думка у 20 столітті: документи і матеріали”. Укладене Т. Гунчаком та Р. Сольчаником видання вигідно відрізняється від попередніх хронологічною широтою охоплення джерел, дає уявлення про підстави українського національно-визвольного руху в Російській та Австро-Угорській імперіях. Власне документи доби Української революції складають частину 3-тю першого тому видання. Вони подані в хронологічній послідовності і репрезентують найважливіші законодавчі та конституційні акти української державності 1917–1920 рр.⁶⁰

Публікувалися й документи з історії окремих українських державних утворень. Зокрема, у 1978 вийшов збірник, присвячений 60-роковинам гетьманату П. Скоропадського. Значну частину складають грамоти, універсали, накази гетьмана, законодавчі акти Ради Міністрів Української Держави⁶¹.

У 1999 р. Альманах Українського Народного Союзу опублікував добірку державних актів Директорії УНР, укладену відомим ученим української діаспори В. Трембіцьким. Це закони, постанови, Конституція УНР та документи за січень–липень 1919 р.⁶²

До ряду новітніх публікацій учених української діаспори слід віднести, виданий у 1993 р. Інститутом дослідження модерної історії України, збірник статей і матеріалів “Державний центр Української Народної Республіки в екзилі”. Один із розділів містить основоположні

документи УНР, зокрема універсали Центральної Ради. Їх публікація супроводжується ґрунтовними коментарями Л. Винара⁶³.

З точки зору едиційної археографії ці видання мали й низку суттєвих вад. Документальний склад збірників здебільшого повторюваний. Містяться певні розходження у передачі текстів, оскільки вони бралися з різних джерел. Ставлячи завдання насамперед оприлюднення матеріалів і донесення їх змісту до україномовної аудиторії, укладачі мало уваги приділяли науково-довідковому супроводу. Загалом оприлюднення джерел з історії Української революції виконувало просвітницьке завдання, а також сприяло розвитку тематичних досліджень української діаспори. Нарешті, воно відіграло важливу роль у справі публікації цих джерел у незалежній Україні.

Документальні публікації є одним із найбільш масових і доступних інформаційних джерел з історії Української революції. Насамперед вони відображають важливі державотворчі та політичні процеси тієї доби. Певна їх частина складає актуалізований сегмент архівних джерел, сприяючи більш широкому введенню у науковий обіг ретроспективної документної інформації.

¹ Збірник законів, обіжників та інших розпоряджень по справам земельним в Українській Народній Республіці. – К., 1918.

² Розпорядження Уряду Української Народної Республіки. – К., 1918.

³ Про Центральну Раду і Раду Народних Міністрів. – К., 1918.

⁴ Извлечение законов из “Государственного вестника”. – Х., 1918.

⁵ Вісник Державних Законів для всіх земель Української Народної Республіки. Рік 1919. – Київ–Вінниця, 1919.

⁶ *Саліковський О.* Нова Україна: шлях нашої державності. – К., 1919.

⁷ *Андерсон О.* Внешняя торговля Украины в 1918 году”. – К., 1919.

⁸ Збірник законів, розпоряджень і обіжників, проголошених Державним Секретаріатом Західно-Української Народної Республіки. – Станіславів-Тернопіль, 1918; Вісник державних законів і розпорядків Західної області Української Народної Республіки. 1919. – Вип. 1–9; Вісник Державного секретаріату військових справ. – 1919.

⁹ Українські дипломатичні ноти в справі Галичини. – Камінець, 1919.

¹⁰ Промови представників Західної України на першій сесії Всеукраїнської Національної Ради. – Львів–Відень, 1921.

¹¹ *Ярославин С.* Визвольна боротьба на Західноукраїнських землях у 1918–1923 роках. – Філадельфія, 1956.

¹² *Сергійчук В.* Цілість землі рідної і народу – одвічно в серці та помислах // Пам’ять століть. – 1999. – № 1.

¹³ Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали у 5-ти томах, 8-ми книгах. – Т. 1. Листопадова 1918 р. національно-демократична революція. Проголошення ЗУНР. – Івано-Франківськ, 2001; – Т. 2. Державотворчі й адміністративно-організаційні процеси. – Івано-Франківськ, 2003; – Т. 3. Книга 1. Соціально-економічні відносини і визвольні змагання. – Івано-Франківськ, 2005; – Т. 3. Книга 2. Соціально-політичні процеси. Національно-культурне відродження. – Івано-Франківськ, 2005.

¹⁴ Декреты и распоряжения по Народному комиссариату социального обеспечения УССР. – К., 1919; Декреты, приказы, объявления и распоряжения по продовольствию центральных и местных органов Украинской ССР. – Х., 1919; Декреты та розпорядження уряду по споживчій кооперації. – К., 1919; Збірник декретів та наказів по Народному комісаріату земельних справ (до 1 серпня 1920 р.). – Вип. 1. – Полтава, 1920; Збірник декретів, постанов, наказів, розпоряджень по Народному комісаріату освіти УСРР. – Вип. 1. – Х., 1920.

¹⁵ Економполітика в постановах КП(б)У та Радвлади УСРР. – Х., 1920.

¹⁶ Третий Всеукраинский Съезд Советов рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов (6–10 марта 1919 г.). – К., 1919; Резолюции и постановления Первого Всеукраинского Съезда комитетов незаможных селян. – Б. м., 1920; Комуністичне будівництво. Збірник статей до IV Всеукраїнського з'їзду Рад. – Х., 1920.

¹⁷ Конституція Української Соціалістичної Радянської Республіки. – К., 1919; Те ж. – Х., 1919; Те ж. – Одеса, 1920; Те ж. – Кам'янець-Подільський, 1921.

¹⁸ III Всеукраїнський з'їзд Рад. Стеногр. звіт. – Х., 1932.

¹⁹ Резолюції Всеукраїнських з'їздів Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів. – Х., 1932.

²⁰ До історії першого періоду Радянської влади на Україні: архівні матеріали. – Х., 1927.

²¹ Клуний Г. В боротьбі за селянство: земельне законодавство контрреволюційних урядів за час революції на Україні. – Х., 1926.

²² Пташинський П. До історії німецько-австрійської інтервенції на Україні // Архів Радянської України. – 1932. – № 1–2.

²³ Німецько-австрійська інтервенція на Україні. – Т. 1. – Х., 1933.

²⁴ До історії збройної спілки української буржуазії та польських поміщиків проти пролетарської революції // Архів Радянської України. – 1932. – № 4–5.

²⁵ Крах немецкой оккупации на Украине (по документам оккупантов). Под ред. М. Горького, И. Минца. – М., 1936; Освободительная война украинского народа против немецких оккупантов. Документы и материалы. – К., 1938; Документы о разгроме германских оккупантов на Украине в 1918 году. Под ред. И. Минца и Е. Городецкого. – М., 1942.

²⁶ Протоколы I-го съезда Коммунистической партии (большевиков) Украины. – Б. м., 1918; Протоколы 2-го съезда Коммунистической партии (большевиков) Украины. – К., 1919.

²⁷ Первый съезд Коммунистической партии (большевиков) Украины. 5–12 июля 1918 г. К пятилетнему юбилею (1918–1923). Статьи и протоколы. – Х., 1923; Второй съезд КП(б)У. Протоколы. – Х., 1927; Первый съезд Коммунистической партии (большевиков) Украины. 5–12 июля 1918 года. Протоколы. – К., 1988; Второй съезд Коммунистической партии (большевиков) Украины. 17–22 октября 1918 года. Протоколы. – К., 1991.

²⁸ Третій з'їзд Комуністичної партії (більшовиків) України. 1–6 березня 1919 року. Протоколи. – К., 2002.

²⁹ В. І. Ленін про Україну. У двох частинах. – К., 1969.

³⁰ В. І. Ленін і український народ. Зб. документів. – К., 1970.

³¹ Победа Великой Октябрьской социалистической революции и установление Советской власти на Украине. Сб. документов и материалов. – К., 1951.

³² Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине. Февраль 1917 – апрель 1918. Сб. документов и материалов. В 3-х т. – К., 1957.

³³ Шляхом Жовтня: боротьба трудящих Закарпаття за національне і соціальне визволення та возз'єднання з Радянською Україною. Зб. документів. – Т. 1. (1917–1923 рр.) – Ужгород, 1957; За власть Советов. Сб. документов и воспоминаний. – Запорожье, 1957; Борьба робітників і селян за встановлення й зміцнення Радянської влади на Єлисаветградщині (1917–1920). – Кіровоград, 1957; Борьба за Советскую власть в Крыму: документы и материалы. – Т. 1. (март 1917 г. – апрель 1918 г.). – Симферополь, 1957; Трудящиеся Полтавщины в борьбе за установление и укрепление Советской власти (1917–1920 гг.). Сб. документов и материалов. – Полтава, 1957; Трудящиеся Сумщины в борьбе за власть Советов (1917–1920 гг.). Сб. документов и материалов. – Сумы, 1957; Победа Советской власти на Херсонщине (1917–1920 гг.). – Херсон, 1957; Борьба за владу рад на Поділлі (березень 1917 р. – лютий 1918 р.): документи і матеріали. – Хмельницький, 1957.

³⁴ Киевщина в годы гражданской войны и иностранной военной интервенции (1918–1920 гг.). Сб. документов и материалов. – К., 1962; Николаевщина в годы иностранной военной интервенции и гражданской войны (март 1918 г. – декабрь 1920 г.): документы и материалы. – Херсон, 1962; Харьковщина в период гражданской войны и иностранной интервенции. 1918–1920 гг. Сб. документов и материалов. – Х., 1973; Черниговщина в годы гражданской войны. 1919–1920. Сб. документов и материалов. – Чернигов, 1975.

³⁵ Гражданская война на Украине. 1918–1920. Сб. документов и материалов. В 3-х т., 4-х кн. – К., 1967.

³⁶ Культурне будівництво в Українській РСР. Зб. документів. Т. 1. 1917 – червень 1941. – К., 1960; Українська РСР на міжнародній арені. 1917–1923. Зб. документів і матеріалів. – К., 1966; Книга и книжное дело в Украинской ССР. 1917–1941. – К., 1985; На защите революции: из истории Всеукраинской ЧК. 1917–1922. Сб. документов и материалов. – К., 1971; Соціалістична перебудова сільського господарства на Кіровоградщині. 1917–1941. Зб. документів і матеріалів. – К., 1974; Промышленность и рабочий класс Харьковщины. 1917 – июнь 1941. – Х., 1986.

³⁷ Чотири універсали. – К., 1990.

³⁸ Яневський Д. Маловідомі конституційні акти України 1917–1920 рр. – К., 1991.

³⁹ Яневський Д. Політичні системи України 1917–1920 років: спроби створення і причини поразки. – К., 2003.

⁴⁰ Конституційні акти України. 1917–1920. Невідомі конституції України. – К., 1992.

⁴¹ Україна у ХХ столітті. Збірник документів і матеріалів (1900–1939). – К., 1997.

⁴² Документи трагічної історії України (1917–1927). – К., 1999.

⁴³ Українська Центральна Рада: документи і матеріали. У 2-х т. – Т. 1. – К., 1996; – Т. 2. – К., 1997.

⁴⁴ Український національно-визвольний рух. Березень–листопад 1917 року. Документи і матеріали. – К., 2003.

⁴⁵ Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. 1918–1920. Документи і матеріали. – У 2-х т. – К., 2006.

⁴⁶ Рада Міністрів Української Держави (квітень–грудень 1918 року) Документи і матеріали. На жаль, видання збірника затримується.

⁴⁷ Мирні переговори між Українською Державою та РСФРР 1918 року. Протоколи і стенограми пленарних засідань. Зб. документів і матеріалів. – Київ–Нью-Йорк–Філадельфія, 1999.

⁴⁸ Дипломатія УНР і Української Держави в документах і спогадах сучасників. У двох томах. – К., 2008.

⁴⁹ Самостійна Україна. Збірник програм українських партій початку ХХ ст. – Тернопіль, 1991; Багатопартійна Українська держава початку ХХ ст. Програмні документи перших українських політичних партій. – К., 1992; Українські політичні партії кінця ХІХ – початку ХХ ст. Програмові і довідкові матеріали. – К., 1993.

⁵⁰ Національні відносини в Україні у ХХ столітті. Збірник матеріалів. – К., 1994.

⁵¹ *Сергійчук В.* Неусвідомлення України. Ставлення світу до української державності: погляд у 1917–1921 роки з аналізом сьогодення. – Львів, 2002.

⁵² Розвідка і контррозвідка України 1917–1921 рр. Збірник документів і матеріалів. – К., 1995.

⁵³ *Гай-Нижник П.* Фінансова політика уряду Української Держави Гетьмана Павла Скоропадського (29 квітня – 14 грудня). – К., 2004.

⁵⁴ *Сідак В., Осташко Т., Вронська Т.* Полковник Петро Болбочан: трагедія українського державника. – К., 2004.

⁵⁵ *Лободаєва В.* Революційна стихія. Вільнокозацький рух в Україні 1917–1918 рр. – К., 2010.

⁵⁶ *Костів К.* Конституція акти відновленої Української держави і їхня політико-державна якість. – Торонто, 1964.

⁵⁷ *Кравців Б.* Вивід прав України: документи і матеріали до історії української політичної думки. – Нью-Йорк, 1964.

⁵⁸ “Золоті роковини”, до 50-річчя Української революції та відновлення Української державності. 1917–1967. – Нью-Йорк, 1966.

⁵⁹ Велика Українська революція: матеріали до історії відновлення української державності. – Нью-Йорк, 1967.

⁶⁰ Українська соціально-політична думка у 20 столітті: документи і матеріали. Т. 1. – Мюнхен, 1983.

⁶¹ У 60-річчя відновлення гетьманської Держави. 29 квітня 1918 р. – Торонто, 1978.

⁶² Державні акти УНР // Альманах Українського Народного Союзу за 1999 р. – Нью-Йорк, 1999.

⁶³ Державний центр Української Народної Республіки в екзилі: статті і матеріали. – Київ–Вашингтон, 1993.

Освещаются тематические информационные возможности такого важного вида исторических источников, как документальные публикации. Охарактеризованы основные массивы обнародованных документов и материалов украинских государственных образований, советского происхождения, а также археографические наработки украинской диаспоры.

Ключевые слова: документы; материалы; публикация; сборник; издания; акты; археография.

There is highlighted the thematic informational opportunities of such important type of historical sources as the document publications in the article. Also there is characterized major masses of published documents and materials of Ukrainian state formations, of soviet origin as well as archeographical reserves of Ukrainian Diaspora.

Keywords: the documents; materials; the publications; the collection; the issue; the acts; archeography.